

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Román világi énekek magyar kéziratos énekeskönyvekben

Egy kétnyelvű antológia: *Égő lángban forog szívem* (1972)

Az *Égő lángban forog szívem* című kétnyelvű (román-magyar) antológia 1972-ben, Kolozsvárt jelent meg a Dacia Könyvkiadónál, Engel (Köllő) Károly¹ és Kocziány László² szerkesztésében. A kötet régi magyar kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekeket tartalmaz. Magiszteri dolgozatomban az antológia keletkezés-, kiadás- és recepciótörténetét vizsgáltam,³ jelen tanulmány az énekek kapcsán felmerülő közköltészeti kérdésekre reflektál. Egyfelől a közköltészeti hagyomány irodalomtörténeti fontosságáról ad rövid áttekintést, kiemelve a szakirodalomban érvényesülő szemléleti vonulatokat Thaly Kálmántól a jelenkorig, másfelől megpróbáljuk az antológiát e hagyománylanc részeként elemezni, reflektálva a román közköltészetre és annak a magyartól néha eltérő vonásaira.

* A szerző a Babeş–Bolyai Tudományegyetem doktorandusz hallgatója.

- 1 Engel Károly (1923–2002): Irodalom- és művelődéstörténész, műfordító, bibliográfus. Középiskoláit Nagyváradon, egyetemi tanulmányait a Bolyai Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karán végezte (1947). Középiskolai tanár volt Nagyváradon, majd a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban dolgozott (1953–1955), egy ideig az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó kolozsvári szerkesztője, 1957-től az Akadémia kolozsvári fiókjának Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében tudományos kutató, 1975-től az RSZK Akadémiája kolozsvári könyvtárának kutatója. Tanulmányainak jelentős része a román-magyar művelődési kapcsolatokat tárja fel. Vö. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/e.htm#EngelK%C3%A1roly> (2016. 09. 17).
- 2 Kocziány László (1920–1977): irodalomtörténész, a Román Akadémia marosvásárhelyi fiókjának kutatója. Fő érdeklődési köre a régi erdélyi költészet kutatása volt. 1957-ben sajtó alá rendezte két, Székelykeresztúron fennmaradt XVIII. századi énekeskönyv anyagát *Őszi harmat után* címmel, majd Engel Károllyal az *Égő lángban forog szívem* c. kétnyelvű kötetet. Magyar irodalmi olvasókönyvet is szerkesztett, ill. közreműködött a magyar irodalom jeles alkotásainak romániai újrakiadásában. Több kötetet látott el elő- és utószóval (Móricz Zsigmond: *Boldog ember*, Mikszáth: *Új Zrínyiász*), ill. Kocziány előszavával és jegyzeteivel jelent meg Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* c. kötete 1978-ban. Vö. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#KocziányLászló> (2016. 03. 21).
- 3 Egy része már nyomtatásban is megjelent: Csata Adél, *Égő lángban forog szívem* (1972, Kolozsvár): *Egy antológia keletkezése a román–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok tükrében*, Erdélyi Múzeum, 2016/3, 12–25.

A világi énekeskönyvek iránti érdeklődés periódusai

*Lessük el, és jegyezzük fel a még élő daltöredékeket,
s a már nem élők, s régebbiek után kutassunk szorgalmasan [...]*

Stoll Béla *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*⁴ első kiadásának előszavában hangsúlyozza, hogy a kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt énekek iránti érdeklődés a XIX. században erősödött fel, különösen Thaly Kálmán közlései óta.⁵ Mottónk Thaly Kálmán kétkötetes összeállításából⁶ való. Igaz, a későbbi kutatások során világossá vált, hogy Thaly „összegyűjtött” versénekeinek forrása esetenként kétes (Stoll sem veszi fel bibliográfiájába a Thaly Kálmán vagy Kemény József által említett kéziratokat, mert ezeket fiktívnek, nemlétezőknek titulálja).⁷ A választott mondattal csupán a kutatások megélénkítésére való buzdítást mint kezdeményező elgondolást szeretném illusztrálni. A tanulmány e részében röviden áttekintem (a teljesség igénye nélkül), hogy kik és miért foglalkoztak a kéziratos forrásokban fennmaradt énekversek összegyűjtésével.

Egy, a Dacia Könyvkiadóhoz elküldött dokumentumban⁸ Engel Károly és Kocziány László jeles román és magyar kutatók neveit sorolták fel, akik a román világi énekek összegyűjtését hangsúlyozták. Magyar viszonylatban ezek egyike volt Szabó T. Attila, aki 1934-ben kiadta a *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században*⁹ című kötetet. Előszavában megjegyzi, hogy az első, aki összefoglalta a nyomtatott és kéziratos énekeskönyvek irodalmát, Erdélyi Pál volt,¹⁰ s hangsúlyozza munkájának felbecsülhetetlen értékét, amely a későbbi kutatások alapját is jelentette. Hozzá kell tennünk azonban, hogy már korábban is foglalkoztak régi énekeskönyvekben található énekek kiadásával. Stoll Béla, amint már említettük, az ilyen irányú érdeklődés felerősödését a XIX. század közepére teszi, és Thaly Kálmán nevéhez kapcsolja. Konkrét példa lehet erre Thaly Kálmán kétkö-

4 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002, 5–11.

5 *Uo.*

6 THALY Kálmán, *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból*, Pest, Laufer Vilmos, 1864, 7–8.

7 STOLL, *i. m.*, 17.

8 ENGEL Károly, KOCZIÁNY László, *A Dacia Könyvkiadó Vállalat Magyar Szerkesztőségének, Szabédi-ház (a továbbiakban: Sz.-h.), Engel-hagyaték (a továbbiakban: E.-h)*, 22 doboz, 145 tétel. A továbbiakban a hagyatékban található iratokra való hivatkozást a következőképpen jelöljük: az első szám a doboz számát, a második a tétel számát, a harmadik szám (ha van), az altétel számát jelöli.

9 SZABÓ T. Attila, *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században*, Zilah, Fűssy József, 1934.

10 *Uo.*, 7.

tetes énekgyűjteménye, a *Vitézi énekek és elegyes dalok. XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbéli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból* (1864), bár az említett kötet nem az énekeskönyvek összegző szándékával készül. Szerkesztője, mondhatnánk, kritikai kiadást ad az olvasó kezébe; jegyzetekkel látja el az egyes énekeket, de egységesíti a helyesírást. Az a cél vezérli, hogy a Toldy Ferenc és Erdélyi János által összeállított kötetek, *A magyar költészet kézikönyve* (1828) és a *Népdalok és mondák* (1846–1848) mellett bővítse a skálát, s olyan énekeket mutasson be, amelyek addig ismeretlenek voltak. Így fogalmazza meg észrevételét:

Toldy leginkább műköltők elmeszüleményeit, Erdélyi pedig most élő, újabkori népdalokat közölt – bár ez utóbbinál igen sok becses népi régies dalra, vagy daltörödékre is akadunk. És több ezeknél éppen nem léteznek? [...] És e töredékeket éppen nem lehetne-e kiegészíteni? [...] E gondolat régóta űz és hajt.¹¹

Thaly meggyőződése, hogy a hajdani korok jelentősebb számban bővelkednek énekekben, mint amennyi a XIX. század eleji és közepi termés, s a csökkenés oka a fejlődés, az iparosodás. Rövid előszavában többször is hangsúlyozza, hogy az élet mennyi területén van jelen az ének és dal, már Árpád korától kezdve. A hajdani ember – mint Thaly írja – dalolt harcba menet, dalolt a bujdosásban, örömeiben, bánatában, érzelmeit is énekbe foglalta. Az általa gyűjtött énekek közköltészetiek, esetenként népies vonásokkal. Az előszó egyik részében Thaly buzdítását is olvashatjuk: „Lessük el, és jegyezzük fel a még élő daltörödékeket, s a már nem élők, s régebbiek után kutassunk szorgalmasan, poros, penészes irományok között, levéltárainkban. Mert bár igen sok elveszett: de még sok létezhet ismeretlenül is, – mentsük meg hát legalább ezeket!”¹² A későbbiekben ezeknek a daloknak a fontosságát az *ereklye* metaforával világítja meg,¹³ ezek felszínre kerülése fogja jelenteni a nemzeti költészet gyökereit, s ezek által lesz követhető fejlődése is. A 205 éneket tartalmazó kötet történeti, vitézi és szerelmi énekekből áll össze, Thaly szavaival élve „elegyes-énekekből”, valamint Balassi két, addig ismeretlen verséből (mindkettő téves attribúció). Ugyanakkor azt is hozzát teszi, hogy a kuruc korból gyűjtött dalokat egyelőre fiókjába zárja, s kedvezőbb politikai viszonyok között óhajtja kiadni.¹⁴

Amint láthatjuk, Thaly széles körű kutatásokat végzett, noha a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt egyes gyűjtéseinek kiadása még váratott magára, azonban ő felismerte ezeknek az énekeknek a fontosságát, s az előszó végén

11 THALY, *i. m.*, 1–2.

12 *Uo.*, 7–8.

13 *Uo.*, 8.

14 *Uo.*, 9.

megjegyzí, hogy folytatni kívánja a gyűjtést, azzal a céllal, hogy irodalmának és hazájának hasznára legyen.¹⁵

Szabó T. Attila rövid kutatástörténeti áttekintést végez, ezt én is kivonatolom annak érdekében, hogy láthassuk, a kutatás mely pontján áll az Engel–Kocziány-féle kiadás. A kutatástörténeti áttekintésben a már említett Szabó T.-kötetre támaszkodom, illetve azon kezdeményezők tevékenységét is igyekszem röviden vázolni, akikre Engel Károly különböző, a témával kapcsolatos írásaiban hivatkozik, például Alexici György tevékenységére, amelyet a *Lépésről lépésre*¹⁶ című tanulmányban is megemlíti. A bemutatást a mai kutatók némelyikének megemlékezésével zárom, helyenként reflektálva eredményeikre is. Mindenekelőtt azonban megjegyzem, hogy Szabó T. Attila a könyvben két csoportot különböztet meg: az egyházi énekek és énekeskönyvek, valamint a világi énekek és énekeskönyvek csoportját. Az egyházi énekek kapcsán érdemes megemlétenünk Farmati Anna *Más régi ének. A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*¹⁷ című munkáját. A kötet szerzőjének célja, hogy rálátást nyújtson az egyházi énekvers irodalomtörténeti és művelődéstörténeti jelentőségére, ugyanakkor azt is vizsgálja, hogy ezek az egyházi szövegek milyen értelemben tekinthetők irodalomnak.¹⁸ A kutatástörténeti áttekintésben különösképpen a világi énekekre reflektálunk, azonban az egyházi és világi énekek tárgyalása kapcsán közös cél ezek művelődés- és irodalomtörténeti értékének feltárása.

A kéziratos énekeskönyveket és verses kéziratosokat Szabó T. Attila „művelődéstörténeti prizmáknak”¹⁹ nevezi. A megnevezés igen találó, hiszen – szemben a vallásos énekekkel – a világiak több területet fognak át, s adnak ezekből ízelítőt. Amellett, hogy kifejezik egy egyén bizonyos társadalmi osztályhoz való tartozását, s betekintést nyújtanak ennek gondolkodásmódjába, kifejezik érzelmvilágát, s rávilágítanak az adott kor politikai, esetleg társadalmi-gazdasági helyzetére is. Forrásaik viszont nem egységeseek, különösen nem egy olyan környezetben, mint Erdély. A különböző etnikumú és kultúrájú népcsoportok helyzetét és érzelmvilágát kifejező énekek színesebbé válnak az emberek közötti érintkezések által, s így nem csupán egyetlen népcsoportot mutatnak be. Ezek sokszínűsége miatt olyan filológiai problémákat említ a szerző, mint az ezek közötti kapcsolatok és rokonsági viszonyok fellelése. Hozzáteszi, hogy ezek a világi énekek nem irodalminak elismert anyagot örökítettek meg, hanem egy irodalmon kívüli, irodalom alatti irodalmi anyagot, amely ki-elégítette a köznemes, a polgár vagy éppen a diák irodalmi ízlését.²⁰

15 *Uo.*, 20.

16 ENGEL Károly, *Lépésről lépésre*, Utunk, 19(1964)/2 [792], jan. 10.

17 FARMATI Anna, *Más régi ének: A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*, Kolozsvár, Verbum, 2009.

18 *Uo.*, 8–9.

19 SZABÓ T., *i. m.*, 42.

20 *Uo.*, 41.

A fentebbi meghatározás igencsak érdekes, különösen, hogy későbbi kutatók meghatározása is hasonló. A közköltészetet Vaderna Gábor irodalom alatti világnak nevezi,²¹ míg Csörsz Rumen István egy tanulmányának címében az irodalom alatti, de kultúrák fölötti helyet jelöli meg a közköltészet elhelyezkedési pontjának.²² Küllös Imola *Közköltészet és népköltészet* című kötete is érdekes információkat nyújt e tárgyköréről.

Klaniczay Tibor a világi énekek helyének meghatározására tett kísérletet (akárcsak a fentebb említettek), egy hierarchikus rendet figyelembe véve. Eszerint ezek nem tekinthetők irodalmi anyagnak, hanem azon kívül és azon alább helyezkednek el, tehát presztízszük kevésbé jelentős, de a kutatónak, amikor saját múltját igyekszik megismerni, a kezdetekhez kell visszanyúlnia, majd ezekből igyekeznek többé-kevésbé megkonstruálni akár a költészet fejlődését, akár egy nemzet eredetét. Az énekek jelentősége nem a szépirodalmi szövegek körében mutatható ki, de értékük, mint szövegemlék, nem elhanyagolandó: művelődéstörténeti, kultúrtörténeti jelentőségük mellett később, esetleg átalakulva, részei lesznek valamilyen szinten a népi irodalomnak is. Szabó T. Attila a XVII. század második felét jelöli meg mint jelentős váltást, amikortól az egyházi énekekkel szemben a világiak számbeli fölénye lesz megfigyelhető.²³ A könyv további részében külön vázolja az egyházi és világi énekeket, amelyeket kutatómunkája során az Erdélyi Múzeum és a kolozsvári Unitárius Kollégium anyagában lelt fel. A világiak sorában nála 380 ének(vers) jelenik meg.

Szabó T. Attila már korábban is tett közzé írásokat a témával kapcsolatban 1929-ben, majd 1941-ben az EME által kiadott Erdélyi Tudományos Füzetekben,²⁴ ahol a már korábbi, 1934-es kötetet bővíti ki kutatási eredményeivel. Bár az Engel–Kocziány-lelél magyar vonatkozásban Szabó T. Attilát említi a téma kiemelkedő kutatójaként, őt megelőzte Ferenczi Zoltán, aki közli a *Bocskor-énekeskönyv* énekeit az Erdélyi Múzeum 1898-as számaiban,²⁵ jóllehet erre irányuló kutatásai kevésbé mélyrehatóak. A témát nemcsak erdélyi, hanem magyarországi kutatók is felkarolták, különösen Klaniczay Tibor, aki a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kapta azt a feladatot 1953-ban, hogy régi magyar költészeti forrásokat kutasson fel Erdélyben. A kutatómunka során több mint száz XVII. és XVIII.

21 VADERNA GÁBOR, *A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 13.

22 CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*, *Literatura*, 32(2006)/2, 273–282.

23 SZABÓ T., *i. m.*, 46.

24 SZABÓ T. ATTILA, *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratos énekeskönyvei*, Cluj–Kolozsvár, Lapkiadó Nyomdai Műintézet R.-T., 1929 (Erdélyi Tudományos Füzetek); Uő, *Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink könyvészetéhez*, Kolozsvár, 1941 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 123), 51–70.

25 FERENCZI ZOLTÁN, *A Bocskor-daloskönyv énekei*, Erdélyi Múzeum, 15(1898), 372–383 (I), 441–455 (II), 510–522 (III), 570–577 (IV).

századi énekeskönyvet fedezett fel.²⁶ A kutatási eredményeit összegző, különnyomatként megjelent füzet megtalálható Engel Károly hagyatékában.

A Klaniczay-összefoglaló első része a Szabó T. Attila által összeállított könyv néhány adatát helyesbíti, vagy tesz hozzá új információt. Az összesítőben felsorolt több mint száz ének adata többnyire a magyar irodalom szempontjából érdekes.

Az összefoglaló áttanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy a talált idegen nyelvű énekek esetében nem közöl információkat, ezek nyelvi hovatarozását sem említi minden alkalommal, hiszen ezek feltárása nem tartozott az Akadémiától kapott megbízatás körébe, s nem utolsósorban a román–magyar kevert nyelvű versek és énekek feltárása kedvezőbb feladat volt egy romániai magyar irodalomtörténész, kutató számára.

Valamennyi újabb kutatás legalapvetőbb kézikönyve Stoll Béla műve, *A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjtemények bibliográfiája*, amely először 1963-ban jelent meg, második (javított és bővített) kiadása 2002-ben, ez utóbbi hálózati változatban is megtekinthető.²⁷

Az erdélyi közköltészeti kutatások két meghatározó alakja Kocziány László és Engel Károly volt. 1956-ban Kocziány kiadta *Őszi harmat után* című kötetét, amelyben két régi, XVIII. századi énekeskönyv darabjait tárja az olvasó elé. Hasonló, szintén egynyelvű kiadvány Szabó T. Attila *Haja, haja virágom. Virágénekek* (1970) című kötete is.²⁸

Román világi énekek XVIII. századi magyar kéziratokban

A magyar nyelvű kéziratokban fennmaradt román énekeket Engel három kategóriába osztotta egy 1961-es feljegyzésében, amelyet bizonyára Ilie Pervain professzornak, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókja irodalomtudományért felelős vezetőjének kérésére készített.²⁹ Ennek alapján az első csoport a kétnyelvű vers(ének)ek vagy ún. makaróni versek csoportja; ezek különösen a kuruc korhoz köthetőek. A második kategória olyan darabokat takar, amelyek folklórból ihletődtek, ezek különösen szerelmi és táncénekek. A pamfleteket és a gúnyverseket egy harmadik kategóriába sorolja. Megfigyelve ezt a kategorizá-

26 KLANICZAY Tibor, *Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról (Adalékok kéziratok énekeskönyveink történetéhez)*, MTA I. Oszt. Közl., klny., Sz.-h., E.-h., 1/4, Román nyelvű bevezető.

27 <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html>

28 *Haja, haja, virágom, Virágénekek*, gond., bev. SZABÓ T. Attila, Bukarest, Kriterion, 1970.

29 ENGEL Károly, *Cîntece romînești în manuscrise maghiare din sec. al XVIII-lea* (Cîteva date informative), Sz.-h., E.-h., 50/340. Megj.: A dokumentumon megjelenik a következő szöveg: [Pentru tov. prof. Pervain].

lasi rendszert, megállapíthatjuk, hogy a csoportok között nincs szigorú határ, az énekek átjárhatnak egyik kategóriából a másikba. Példának okáért egy folklórból ihletődött szerelmi ének is lehet kétnyelvű, tartozhat a makaróni versek kategóriájába, akárcsak egy gúnyvers. Engel kategorizálása nem egységes szempontot követ: az első szempont a nyelviséget veszi figyelembe, míg a második a folklór felől közelít az alkotásokhoz. Itt a tematikus osztályozást is megemlíti, ugyanakkor a harmadik kategória a hangvétel szempontjából történő besorolást tartja szem előtt. Engel nem tesz említést arról, miért ezt a kategorizálási rendszert használta, azonban lehetséges, hogy az általa tanulmányozott, magyar kéziratokban fennmaradt román énekek számbeli megoszlása befolyásolta e kategóriák alkalmazását: ilyenképpen túlnyomó mennyiségben lehettek a kétnyelvű (vagy párhuzamos variánsokban élő) versek, majd azok, amelyek folklórból ihletődtek, csekélyebb számban pedig a gúnyversek, pamfletek.

Írása a kategorizálás után véget ér, van azonban egy terjedelmesebb kidolgozása is a kérdésnek: egy másik tanulmánya *Cîntece de lume românești în manuscrise maghiare din Transilvania. Însemnări pe marginea unor variante* címmel. A tanulmány T. Cipariunak, a román folklórkutatónak egy (költői) kérdésével indul: „Hol vannak azoknak az énekei³⁰ és vajon ezek megtalálható-e a mai muzikusoknál?”³¹ Engel kiemeli, hogy a komplex komparatiztikai kutatások hozzájárultak a román világi énekek alakulástörténetének feltárásához. Dallam és szöveg viszonyát is tárgyalja, s kiemeli az egyes magyar énekeskönyvekben fellelt román énekek számbeli arányát. Engel úgy véli, hogy ezek az alkotások jelentik az első, írásban rögzített próbálkozásokat a román költészet kialakulásának folyamatában, ugyanakkor a keleti és nyugati kultúra találkozásának első jeleit is mutatják az azonos dallamkincs, motívumrendszer révén. Visszatérve a tanulmány elején felvetett kérdéshez, kiderül, hogy ez nem is annyira költői, választ adnak rá a későbbi kutatások eredményei, többek között Engeléi is.

Egy fentebb említett filológiai probléma, amelyet Szabó T. Attila vetett fel az énekek rokoni kapcsolataira vonatkozóan, megoldódik bizonyos részben a komparatiztika segítségével, amely mint összehasonlító tudomány, képes megvilágítani bizonyos problémákat. Engel és Kocziány úgy vélik, hogy ilyen réseket töltenek be a magyar kéziratok énekeskönyvekben fennmaradt román énekek is. Engel kiemeli Balassi Bálint költészetét, amely a legrégebben jelení-

30 Itt kell megjegyeznünk, hogy Cipariu kiadta Paul de Strassbourg svéd diplomata lejegyzéseit, amelyben ő a XVII. század elején Bukarestben hallott román nemzeti énekekről (*cântece naționale*) is említést tesz. Úgy vélem, hogy a fentebbi Cipariu-idézetben a XVII. századi emberek énekköltésére utal akkor, amikor az „azoknak” kifejezést használja. Erre utal: ENGEL Károly, *Cîntece de lume românești în manuscrise maghiare din Transilvania – Însemnări pe marginea unor variante* –, Sz.-h., E.-h., I/4/4, 1.

31 Uo.

tette meg a román folklórt.³² (Itt a Balassi által is használt román dallamokra, nótajelzésekre és esetleg motívumokra gondolt, mint amilyen a pásztorlány siralma is. A kérdést részletesebben is vizsgálja *Lépersről lépésre*³³ című írásában.) Megemlíti a *Petrovay-énekeskönyvet* (STOLL 93. sz.) és a *Teleki-énekeskönyvet* (STOLL 78. sz.) is. Jelentőségüket abban látja, hogy „ezek az alkotások, amelyek a zenével társulnak, hűen tükrözik, az összehasonlító irodalom függvényében, azt a folyamatot, amely során Kelet-Európa népei beleszönek verseikbe folklorisztikus elemeket, s ezeket új, nyugati formákkal és műnemekkel ötvözik, sikerül fokozatosan kiegyenlíteniük a nagy európai irodalmak megvalósításait, [...] de ami számunkra még fontosabb az, hogy a román versek bizonyos jellegzetessége korán belép az európai kultúrába”.³⁴ Engel tehát a román és más, kelet-európai népek irodalmának a nyugati irodalomhoz, esetleg világirodalomhoz való felzárkózását látja az énekversek révén.

A továbbiakban Engel rátér a régi magyar irodalomban legrégebben fennmaradt román vonatkozásokra. Megjegyzi, hogy ezek az ún. katonai táncokhoz (dansul ostășesc) kötődnek a törökellenes harcok idejéből és a kuruc korból.³⁵ Fentebbi kijelentését Szabolcsi Bence kutatásaira alapozza, aki arra a következtetésre jut, hogy a hajdútánc egy közös és egyidejű terméke a balkáni népeknek: románoknak, szlávoknak, bolgároknak és magyaroknak is; véleménye szerint ezekben a közös, testvéries hang uralkodik.³⁶ Nem mond mást ezzel kapcsolatban Fried István sem, aki *Az irodalmi két/többnyelvűség – komparatiztikai nézőpontból* című tanulmányában megemlíti, hogy az egykori felfogás szerint a Magyarországon élő népek dalköltészetében rokon vonások találhatók, s ez a fajta közköltészet kifejezi a nép jellemét, tükrözi életmódját, gondolatait, vágyait.³⁷ Hasonló álláspontot képvisel Bartók Béla is *Népzene és a szomszéd népek népzeneje* című kötetében. Bartók a magyar dallamok elterjedésének egyik okát abban látja, hogy a Magyarország területén lakó népek együtt katonáskodtak. Véleménye szerint a katonaéletnek volt igen nagy szerepe az új nóták elterjedésében, s azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy a szomszédos népek között létezhetett egyfajta lelki rokonság,³⁸ amely felerősítette ezt az átadási, átvételi tendenciát. Különösképpen kiemeli a Mezőséget, ahol a ro-

32 *Uo.*, 2.

33 ENGEL, *Lépersről lépésre*, i. m.

34 ENGEL, *Cîntece de lume...*, i. m., 3; vö. SÓTÉR István, *Parallélismes de la poésie et de la musique populaires a l'Europe de l'Est* = S. I., *Aspects et parallélismes de la littérature hongroise*, Bp., 1966, 259–286.

35 ENGEL, *Cîntece de lume...*, i. m., 5.

36 *Uo.*

37 FRIED István, *Az irodalmi két/többnyelvűség – komparatiztikai nézőpontból*, Forrás, 2011/9, 71.

38 BARTÓK Béla, *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*, Budapest, Somló Béla könyvkiadó, 1934 (Népszerű zenefüzetek), 21.

mánok régi székely dallamokat énekelnek;³⁹ jelen esetben tehát valóban közös dallamkincsről beszélhetünk.

Mielőtt konkrétan rátérnénk a kötetben megjelenő énekek némelyikének bemutatására, vessünk egy pillantást ezek lehetséges műfaji besorolására.

Közköltészet vs. népköltészet?

A közköltészet fogalmának meghatározása igencsak problémás, s ezt különösen befolyásolja a diszciplína álláspontja, amely ezzel mégis megpróbálkozik. A továbbiakban néhány meghatározást veszünk szemügyre, amelyek vagy irodalomtörténeti, vagy folklorisztikai szempontból igyekeznek meghatározni a közköltészet fogalmát.

Vaderna Gábor az irodalomtörténet nézőpontjából vizsgálta a közköltészet definícióját. *A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet* című tanulmányában megjegyzi, hogy e fogalom nem új az irodalom történetében, hanem ez már a XIX. század elején jelentkezett, más megfogalmazás alatt.⁴⁰ Egy előző részben röviden utaltunk már a közköltészeti alkotások elhelyezkedésére az irodalmi művek hierarchiájában, most ezt fejtjük ki bővebben. Vaderna szerint a közköltészet a XIX. században egy ellendiskurzust képezett,⁴¹ olyan viszonyítási pontot, amely segített megkülönböztetni az „igazi poézist” és a népköltészeti alkotásokat. Kezdetben az ezek iránti érdeklődés művelődéstörténeti szempontból volt fontos, a későbbi folklorisztika más irányból közelített hozzájuk. (Itt kell megjegyeznünk, hogy Engel és Kocziány is művelődéstörténeti kapcsokat láttak a magyar kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román énekekben.) Vaderna először Marót Károly meghatározását idézi. Marót szerint a közköltészet a nép, azaz mindenki költészetét foglalta magába, egy olyan szóbeli költészetet, amelynek lejegyzése esetleges, és amely feltételezi, hogy minden alkotás kollektív produktum, s ennek elengedhetetlen tényezője az egyén.⁴² Marót meghatározását veszi alapul a *Világirodalmi lexikon* is.⁴³ A Marót-féle meghatározás szerint a közköltészet olyan produktumokat foglal magába, amelyek megjelenítik az egyéni lélek vágyait, de olyan módon, hogy alkalmas nagyobb tömegek vágyainak kifejezésére,⁴⁴ tehát magán viseli a közösségi jelleget. A *Magyar*

39 *Uo.*, 23–24.

40 VADERNA, *i. m.*, 13.

41 *Uo.*

42 *Uo.*, 23. Vö. MARÓT Károly, *Mi a „népköltészet”?*, Ethnographia, 58(1947), 169–170; Uő, *Homeros: „A legrégebb és legjobb”*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 94–95.

43 VOIGT Vilmos, *Közköltészet = Világirodalmi lexikon*, 6, szerk. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1979, 642.

44 VADERNA, *i. m.*, 24.

művelődéstörténeti lexikon közköltészet szócikkének szerzője, Borbíró Zsóka (Kőszeghy Péter) elsősorban saját és Küllős Imola meghatározását adja közre. Eszerint

a közköltészet nem a nép alkotása, de a népnek szól. Hamis az a régi, romantikus felfogás, amely nem számolva a szerző személyével, eme alkotásokban a „Volksgeist” (néplélek) egyenes kifejeződését látja. A szerzőnek azonban valóban laza a személyes kötődése művéhez, éppen azért, hogy átadhassa a népnek, népen értve a társadalom egészét, osztályok közötti különbségtétel nélkül. Amikor a szerző neve lényegtelen, mások joggal érezhetik, hogy változtathatnak a szövegen, adaptálhatják, hozzátehetnek vagy elvehetnek belőle.⁴⁵

A fentebbi definíció közös vonásokat mutat a korábban megjelent, Stoll Béla-féle meghatározással, amelyet Csörsz Rumen István gondolt tovább. Ezek a meghatározások megjelölik azt a közönséget, amelyhez az alkotások szólnak (a nép minden rétegének), illetve az alkotók laza kapcsolatát az alkotáshoz. Stoll Béla így határozta meg a közköltészetet:

Ez a hosszú ideig tovább élő, folyton *variálódó*, közösségi jellegű költészet bizonyos tekintetben *átmeneti típus* a folklór és a műköltészet között: egészében irodalom alatti réteget jelent, *a népköltészettől mégis határozottan elkülönül szerzőinek, másolóinak iskolázott, értelmiségi volta következtében*. A parasztság csak másodlagosan ismerte, egyes darabjait alkalmilag átvette, de saját spontán énekkincse nem innen került ki. A napi igényeket kielégítő közköltészet határvonalai azonban mind a műköltészet, mind a folklór irányában erősen elmosódnak, egyes termékei hol az egyik, hol a másik réteggel mutatnak közeli rokonságot. A népszerű költészet ezért igen változatos; tudakosabb szerzemények és naivabb alkotások váltakoznak benne; a némi szerzői öntudatot is eláruló versektől a teljesen személytelen, általános tartalmú énekekig terjed skálájuk.⁴⁶

A fenti meghatározás értelmében a közköltészet jellemzője az állandó variabilitás, ugyanakkor a népköltészeti alkotásoktól a szerzők, másolók iskolázottsága különbözteti meg, de ez nem zárja ki azt, hogy alkalmilag átvegyen a népköltészet néhány darabot, amelyek idővel átalakulhattak, vagy esetleg ki is maradhattak a népköltészet körforgásából. A népköltészeti alkotások és közköltészeti darabok vizsgálatakor egyaránt figyelembe kell vennünk a keletkezéstörténet,

45 BORBÍRÓ Zsóka [KŐSZEGHY Péter], *Közköltészet = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, 6, szerk. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2006, 298.

46 *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, főszerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1964, 94; kiemelés tőlem: Cs. A.

a hagyományozódás és a fennmaradás kérdéseit. Szembetűnő hasonlóság a közösségi jelleg: a nép egy embercsoportot foglal magába, akárcsak a köz(össég), azonban a közösségek különböző társadalmi osztályokat képviselnek, ami kulturális eltérésekhez vezethet.

A fentebbi meghatározást napjainkban a közköltészeti kérdés két jeles kutatója, Küllős Imola és Csörsz Rumen István szemléletesen láttatja az U-alakzattal. Hogy ez a hármas elrendezés létrejöjjön, szükséges annak elismerése, hogy létezett, létezik egy köztes tér az irodalom és orális közélet között.⁴⁷ Ezt egy U-alakzat formájában érdemes elképzelnünk, amelynek közepén, a kanyarulatban van a közköltészet, s ez a közép-rész egyben szűrő is a cső két vége között. A cső egyik szára a szóbeli folklórt, a másik az írott irodalmat reprezentálja. A szóbeli folklór a szájhagyomány útján, míg a „magas irodalom” az írásbeliségen keresztül hagyományozódik.⁴⁸ Amint láthatjuk, a fentebbi meghatározás továbbfejleszti a Stoll-félét, kifejezőbbé teszi azt, de megtartja a fontosabb jegyeket: a Stollnál megjelenő átmenetiséget itt a szűrési folyamat illusztrálja, a „köztes költészet.” Stoll, Küllős és Csörsz is hangsúlyozza a tulajdonságok között az anonimitást, a variabilitást, az általános jelleget az egyénivel szemben, s kibővítik olyanokkal, mint ezek szövegcsaládokba tömörülése, vagy éppen azon sajátosságuk, hogy elkülöníthetők az énekek fejlődési szakaszai. A továbbhagyományozódásban a befogadó válik fontos figurává, aki egyfajta kereskedő lesz: átvesz valamit az előző generációtól, átalakít valamit a darabon, és továbbadja azt.

Amint már utaltam rá, a tanulmány címébe belefoglaltatik az „irodalom alatti, kultúrák fölötti” koordináta is. Mielőtt tovább mennénk, szükségesnek tartom meghatározni azt az irodalomfogalmat, amely az adott korban, a XVIII. században érvényben volt. Adrian Marino szerint a felvilágosodás kora tisztában volt az „alacsony” irodalom létezésével.⁴⁹ A biográfia szerzője kiemeli, hogy az elkülönülés mozgatórugója a kultúra szintje, az egyének műveltségi foka, minek következtében olyan fogalmak jelennek meg, mint a magas irodalom (*literatură înaltă*) vagy könnyű műfajú irodalom (*literatură ușoară*).⁵⁰ A magas kultúra irodalma és a populáris irodalom (*literatură cultă/incultă*) szoros összefüggésbe hozható a szóbeliséggel és írásbeliséggel.⁵¹ Értelemszerűen az írott szövegek a magas irodalomhoz, a szóbeli alkotások a populárishoz tartoztak,

47 Csörsz, *i. m.*, 274.

48 Bővebben: Küllős Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szó-hagyomány), 15–30.

49 „Secolul Luminilor avea o idee destul de limpede și despre existența literaturii »inferioare«, a »subliteraturii«”. Adrian MARINO, *Biografia ideii de literatură*, Cluj-Napoca, Dacia, 2006, 78.

50 *Uo.*

51 *Uo.*, 38.

azonban az alacsony, populáris irodalom esetében Marino két kategóriát különböztet meg: 1) populáris stílusban írt könyvek/alkotások a nagyközönségnek, illetve 2) a nép alsó kategóriájának szánt alkotások.⁵² Ezeket az alkotásokat a *parairodalom* (paraliteratūra) megnevezéssel illeti.⁵³ Mivel a fentebbi definíciók előtérbe állítják ezeknek az énekeknek mindenkire szóló, mindenki által hozzáférhető jellegét, úgy gondolom, hogy a közköltészeti alkotások is beleférnek a Marino-féle csoportosítás első kategóriájába. A fejezet zárlataként a szerző levonja a következtetést, miszerint a szóbeli és írásbeli kultúra harcában nem egyértelmű az írásbeli győzelme, ugyanis a szóbeliség az írást helyettesíti, s ez a XVIII. század folyamán végig fennáll, ugyanakkor megfigyelhetőek kevert formák is, mint a kollégiumi diákok vagy a papok költészete, amely ugyancsak széles körben elterjedt.⁵⁴ A XVIII. század irodalmához kapcsolódóan Csörsz Rumen István kiemeli, hogy a régi irodalom, a felvilágosodás korának irodalma gyakran állt „közköltészeti lábakon”, s hogy még az ekkori szerzők sem tudták kivédeni műveik folklorizálódását.⁵⁵ Ennek nagyon fontos hozadéka a nyílt szövegek létrejötte,⁵⁶ ami feltételezi a befogadó (vagy esetleg előadó) aktív részvételét. Napjainkban ezt egy ismert játékhoz hasonlíthatnók, amikor egy adott mondathoz egy csoport tagjai közül mindenki hozzáír valamit, így egy közös történetet adnak, viszont ugyanazon kiinduló mondatot bővítheti egy másik csoport is, s így a kapott szövegek valamilyen szinten egymás variánsai lehetnek. A továbbiakban kiemeli, hogy nem tisztázott az a folyamat, amiként a populáris kultúra befolyt a magas irodalom alacsonyabb vizeibe,⁵⁷ de ennek egyik csatornáját a kollégisták tevékenységében látja. Itt említeném meg, hogy a diákélet nemcsak a XVII–XIX. századokban hozott termést, hanem ilyesmi létezik ma is, igaz, csekélyebb mennyiségben. Éppen a népi alkotások közköltészeti darabokkal való keveredésére hoznám fel azt a példát, miszerint a XXI. század diákságának is egy-egy kisebb csoportja például egy ismert népdal dalmára gúnyverset ír egy számára kevésbé szimpatikus tanárról, helyenként megtűzdelve a népdal refrénjével. Az ilyenek természetesen futótűzként terjednek a diákok körében, az egyes évfolyamok felismerik a szóban forgó személyt, s kedvet kapnak ahhoz, hogy kibővítsék, esetleg átalakítsák azt. Ezek is egyfajta közköltészeti alkotásnak tekinthetők, bár élnünk kell a Csörsz Rumen István által sokszor emlegetett Csokonai-sorral, miszerint a verscsinálás nem poézis,⁵⁸ a fentebb említett esetben sem.

52 *Uo.*, 38.

53 *Uo.*, 38.

54 *Uo.*, 40.

55 Csörsz, *i. m.*, 278.

56 *Uo.*

57 *Uo.*, 279.

58 *Uo.*, 1. jegyzet.

Közköltészet Erdélyben. Modellek

Csörsz Rumen István egy hosszabb tanulmányt szentel a többnyelvű Magyarország közköltészeti jelenségeinek.⁵⁹ Azt állítja, hogy a kéziratok kutatásának vizsgálata cáfolja azt a felfogást, miszerint a nyelv határai egyben a civilizáció határai is, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a magyar, román, szlovák, német verseskönyvekbe költészetből „lesüllyedt” énekkorpusz, amelyek egyes darabjai rokon vonásokat mutatnak, s egyben azt is, hogy a közműveltségi szint többé-kevésbé megegyezett Kelet-Európa népei között.⁶⁰ A tanulmány egyik részét, amely *A román közköltészet és magyar kapcsolatai* címet viseli, Engel Károly emlékének szenteli. Megjegyzi, hogy erdélyi viszonylatban nem igazán beszélhetünk többnyelvű kéziratokról, inkább csak egynyelvű, élő nyelvi szórványos adatokról, aminek oka az lehet, hogy az erdélyi nemzetiségek kultúrája egymáshoz közel, de zártabban élt.⁶¹ Ennek következtében a magyar kézíratos énekeskönyvekben a román szövegek csekély számban vannak jelen, éppen ezért csak vendégszövegeknek tekinthetők, akárcsak fordítva – mondja Csörsz.⁶² Erre példaként említhetjük a *Petrovay-énekeskönyvet* is vagy a *Kintyets kimpenyestyi ku glazurj rumenyesty* című ponyvafüzetet, amely 14 román és 4 magyar szöveget tartalmaz. Ezek írásmódját tekintve Csörsz kifejti, hogy a román versek kevert, magyar és latin helyesírással íródtak, az erdélyi nyelvjárásokra jellemző magyar kölcsönszavakkal.⁶³

Mircea Popa is szentel egy tanulmányt a kézíratos énekeskönyveknek, amelyben megjegyzi, hogy a később keletkezett énekeskönyvekben már a cirill betűs írásmód is megjelenik, s ez a nyelv emancipálódását jelenti a „magyar ortográfia” alól.⁶⁴ A fentebbi kötetrel kapcsolatban írt tanulmányt Eugen Pavel irodalomtörténész is *Posteritatea cântecelor câmpenești din 1768* címmel. Kifejti, hogy három példánya ismert eddig a gyűjteménynek, amelyek között csekély eltérések vannak, a későbbi kiadásokból pedig eltűntek a magyar énekek; mindemellett ő is említi a nyelvjárási jelenségeket.⁶⁵

Mindezek után úgy gondolom, hogy a közköltészet U alakú csővel való szemléltetése után a román és a magyar énekek viszonyát egy igen szerteágazó

59 Csörsz Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 207–260.

60 *Uo.*, 208.

61 *Uo.*, 231.

62 *Uo.*, 232.

63 *Uo.*

64 Mircea POPA, *Din istoria cărții românești: culegerile de cântece naționale și de petrecere = Libraria*, szerk. Mihail Art. MIRCEA, Mariana CIURCA, Radu MIHAIL, Liliana MOLDOVAN, Târgu-Mureș, 2003, 219.

65 Eugen PAVEL, *Posteritatea cântecelor câmpenești din 1768 = P. E., Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012, 90–98.

molekula képe illusztrálhatná a legjobban. Mint tudjuk, a molekulák különböző kötések révén kapcsolódnak egymáshoz. Ezek a kötések lennének jelen esetben a dallam, a ritmus, a magyarosított-románosított kifejezések, szavak, vagy a makaróni versek esetében akár egész sorok is. Ahhoz, hogy ezek a kötések létrejöjjenek, az egyes elemeknek bizonyos tulajdonságokkal kell rendelkezniük, amelyek kompatibilisek a másik elemmel. Ha van közös tulajdonság, egy elem képes egy másikat magához kötni. Ha hiányzik, akkor vagy rövid időn belül leválik az új, kapcsolódni nem képes elem, majd eltűnik, keresve egy másik, alkalmas elemet, vagy létre sem jön a kötés.

Valahogy így működnek az énekek is. Konkrét példaként a címadó éneket hoznám. A *Petrovay-énekeskönyv*ben fordul elő az *Égő lángban forog szívem* román változata, amelyet a kutatók véleménye szerint⁶⁶ Petrovay Miklós máramarosi kisnemes másolt (tanulmányait Erdélyben végezte és tudott magyarul). A fordító kiléte ismeretlen, viszont az ének tartalmaz magyar nyelvből vett szavakat, mint *socaș, hir rău* stb., amelyet átörökített a román szövegbe is. A Máramarosba jutott ének és az erdélyi régióban is ismert ének kötőelemeit tehát a románosított magyar szavak adják, más esetekben az azonos ritmus vagy dallam, ahogy ezt Balassi vagy Csokonai versei is mutatják. Ezt a dallambeli, ritmusbeli azonosságot esetenként a címek is tükrözik, például *Oláh ének lengyel tánc nótájára*.

Fried István professzor már említett tanulmánya a többnyelvűség kérdését fejtegeti. A tanulmány szerzője arra tesz kísérletet, hogy a magas irodalom és a népi irodalom közötti, „félnépi” alkotásokban kimutassa a kétnyelvűség szerepét, különösen a XVIII–XIX. századra fókuszálva. Nem tekinthetünk el Fried István megállapításától, miszerint az összehasonlító irodalomtudományi kézikönyvekből hiányzik a kétnyelvűség, a többkultúrájúság kérdéseinek elemzése.⁶⁷ Azért is tartom fontosnak ezt megemlíteni, mert Engel Károlyt az 1960-as években divatossá vált összehasonlító irodalomtudomány művelői közé sorolhatjuk, s hídépítőnek is nevezhetnénk két kultúra és nyelv között.

Fried az interetnikus kapcsolatok keretében a magyar-szlovén, magyar-serb, magyar-horvát érintkezések tanulmányozásának hozadékait vizsgálja (énekeskönyvek, motívumok vándorlása stb.). Úgy vélem, nyugodtan sorolhatjuk ide az erdélyi magyar és román viszonyok eredményeit is, hiszen bár Fried magyarországi viszonylatról beszél, mi pedig erdélyiről, illetve a hozzánk legközelebb álló román szomszédokról, az okok hasonlóak. A már többször is

66 Lásd erről: FERENCZI Zoltán, *Petrovay Miklós énekeskönyve*, ItK, 26(1916), 201–219. Ugyanezen a véleményen van Engel is: *Égő lángban forog szívem: Régi magyar kézíratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek*, s. a. r. KOCZIÁNY László, KÖLLŐ Károly, Kolozsvár, Dacia, 1972 (a továbbiakban: KOCZIÁNY–KÖLLŐ), 123.

67 FRIED, *i. m.*, 64.

megemléített kollégiumi élet, a multikulturális, többnyelvű környezet, a katonászkodás mind-mind lehetővé tették az anyanyelv mellett egy másik nyelv valamilyen szintű elsajátítását. A többnyelvűség általánosságát hangsúlyozza Fried is, hozzátéve, hogy társadalmi rétegenként különbözött a két- és háromnyelvűség jellege.⁶⁸ Akárcsak a már említett kutatók és irodalomtörténészek, a fentebbi tanulmány szerzője is elérkezik a helymeghatározás kérdéséhez; szerinte mindig lehetséges volt az átjárás a fent és a lent között a középső réteg révén, azt is hozzátéve, hogy a költészet soha nem csak önmagából, hanem kölcsönhatásokból is táplálkozott.⁶⁹ Példaként éppen a kéziratos énekeskönyveket hozza fel, továbbá Balassit, akiről Engel is külön tanulmányt írt.⁷⁰ A kétnyelvűség (vagy többnyelvűség) *keresztezi* a népi és félnépi költészetet⁷¹ – írja Fried István –, s ennek eredményeképpen jönnek létre az ún. makaróni versek, amelyek esetében egy-egy idegen szó bekerül anyanyelvi szövegbe. Más esetben nyelvi-nyelvtani játékok a cél, vagy éppen a kevert félsorokkal váltanak ki humoros hatást, amelynek célja nem a kinevetés, hanem az együtt nevetés.⁷²

Égő lángban forog szívem. A kötet összetétele

Az alábbi résznek nem célja, hogy egyenként megvizsgálja a kötet énekeit, csupán néhány megjegyzést tenne az összeállításról, s röviden beszámol arról, hogy milyen jellegű, tematikájú versek fordulnak elő a kötetben.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, szólnunk kell röviden a kötet létrejöttéről.⁷³ Engel Károlynak 1964. április elsején kelt levele egy korábbi (1964. március 27.) Kocziány-levélre utal.⁷⁴ Ebből kiderül, hogy a kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek kiadásának gondolata a Kocziányé, azonban ekkor még egy közös tanulmány megírásáról tárgyalnak, amelyet a Stoll-bibliográfia megjelenése hívott volna életre. Ez a tanulmány nem jött létre, azonban néhány évvel később, 1970-ben Kocziány újra megemlíti a világi énekek kiadásának gondolatát: „[...] emlékszel, hogy felvettem előtted a Cintece de lume – világi énekek kétnyelvű kiadásának gondolatát a TÉKA-sorozatban”.⁷⁵ Ekkor kezdő-

68 *Uo.*, 67.

69 *Uo.*, 68.

70 Engel azt is kifejti, miképpen ismerhette meg Balassi a román dallamokat, ill. a juhait terelő pásztor évszázadokon át megjelenő motívumának használatára is kitér. ENGEL Károly, *Lépésről lépésre*, Utunk, 19(1964)/2, 6.

71 FRIED, *i. m.*, 73.

72 *Uo.*, 73.

73 Erről lásd részletesebben: CSATA, *i. m.*

74 Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1964. ápr. 1., Sz.-h., E.-h., 22/145.

75 Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1970. szept. 5., Sz.-h., E.-h., 22/145.

dik el a közös munka, amelynek eredménye az 1972-ben megjelent *Égő lángban forog szívem* című antológia lesz.

A kötet 30 éneket tartalmaz, román és magyar nyelven. Ezeket megelőzi Engel Károly előszava, az énekeket követik az előszóhoz kapcsolódó jegyzetek, a kötetben szereplő énekek könyvészeti ismertetése, a forrásmunkák címe, szerkesztői megjegyzések, majd egy rövid, román nyelvű rezümé. A verseket helyenként illusztrációk szakítják meg. Az ezekre vonatkozó javaslatokat 1972 júliusában terjeszti Engel a Dacia elé. Illusztráció-javaslatai között szerepelnek a *Petrovay-énekeskönyv*ben, a *Bocskor-kódex*ben, a *Dictionarum Valachico-Latinumban* és más énekeskönyvekben található versek fénymásolatai, különböző címlapok, záródíszek és motívumok lelőhelyei. A kötetben azonban csupán öt modern illusztráció jelent meg, Bardócz Lajos rajzai. Némelyiken az ábrázolt alakok ruházatában felismerhető a román népviselet. A kiadó tehát egyáltalán nem vette figyelembe Engel Károly illusztrációkra vonatkozó javaslatait. Ennek oka talán az lehet, hogy a késlekedés miatt nem volt idő arra, hogy beszerezzék az Engel említette darabok reprodukcióit, esetleg költségesebb lett volna ezek megjelenítése.

A tematikai megoszlás tekintetében túlsúlyban vannak a virágénekek, csekélyebb számban a bujdosók, de előfordul a köszöntő és a tolvaj mulatódal is. Ez utóbbi nyelvi szempontból a kötet egyetlen kevert nyelvű, ún. makaróni verse.

Az antológia olyan verseket tartalmaz, amelyek valamilyen szinten (fordítások, kölcsönvett verstörödékek, motívumok vándorlása révén) a román–magyar kapcsolatok kölcsönhatásait mutatják, a két népcsoport érintkezését tükrözik általában. Hozzá kell tennünk, hogy ezek az érintkezések nem csupán az énekek formai-dallambeli rokonságára szorítkoznak, hanem kiterjednek egy közös társadalmi-történelmi helyzetre is. Ilyenképpen a kötet a kuruc korhoz kapcsolódó éneket is tartalmaz, amely a román vagy magyar bujdosó keserveit rögzíti (pl. *Cântecul străinătății*). Más esetben előfordul, hogy az énekeskönyv összeírója, tulajdonosa érdeklődött a román népköltészet iránt, ezért lemásolta a román folklór valamely darabját (*Versuri românești de insurecție*). Más énekek közkedveltségüknek köszönhetően kerültek be a magyar énekeskönyvekbe, esetenként több fordításban (*Taci inimă*). A havasalföldi és erdélyi népek között létrejövő érintkezéseket az *În cea verde grădiniță* kezdetű vers illusztrálja, ugyanis Engel – Onisifor Ghibu folklorista állításával egyetértve – a verset keleti eredetűnek tartja, ami így havasalföldi közvetítéssel kerülhetett be Erdélybe.⁷⁶ Azért is fontosnak tartja, mert a magyar énekeskönyvekben fennmaradt változatok révén nyomon követhető a dér (brumărelul) motívumának meghonosodása a magyar költészetben.⁷⁷ A fentebbi néhány példa révén igyekeztünk bemutatni, hogy mi-

76 KOCZIÁNY–KÖLLŐ, *i. m.*, 131.

77 *Uo.*

ben ragadhatók meg az érdeklődésnek azon jelei, amelyek a román énekeknek magyar énekeskönyvekbe való bekerülését előidéztek.⁷⁸

A válogatást tekintve roppant érdekes, hogy Kocziány benyújtott egy listát a Dacia Könyvkiadóhoz a magyarra fordítandó román énekekről (sajnos a dokumentum nem tartalmaz dátumot). Itt 28 szöveget tüntet fel, érdekes módon a kötet címadó énekét, az *Égő lángban forog szívemet* nem. Ezeket összevetve a megjelent kötet énekeivel, megfigyelhetjük, hogy a Kocziány-féle javaslat 12 tétele (± 2) van jelen a kötetben, ami arányában igen kevés, még a felét sem teszi ki a tartalomnak. Az érdekességek sora tovább bővül: Engel 1971-ben elküldi a szerkesztőséghez a címekre vonatkozó javaslatait. Ezek a következők: *Știi tu, Mândro, tied voltam; Égő lángban forog szívem; Így szívem is lángol ő szerelmében; Mint gerlice az ágon*. Egyikük sem szerepel a jegyzékben. Fontos hozzátennünk ehhez, első benyomásra úgy tűnik, Kocziány állította össze az énekek jegyzékét, amint ezt néhány levél is igazolja: Kerekes György figyelmeztető sorai, miszerint a fordításra váró anyaggal késik Kocziány, s arra kéri Engelt, hogy siettesse a dolgot; illetve Kocziány 1972. januári levelében is utal arra, hogy nemsokára küldi a fordításra szánt énekeket a kiadóhoz. Láthatjuk, hogy a kötet címadó énekével bővül a 28 tételű repertoár, más darabokat pedig helyettesítenek. Nem tudni, hogy ez szerkesztői döntés volt, vagy a kiadó szitáján akadtak fenn a versek, hipotézisekre szorítkozunk.

Úgy vélem, hogy a javaslatban feltüntetett énekek be nem kerülésének oka filológiai jellegű. 1972. január 5-ei levelében Kocziány ezt írja: „A jegyzékedről hiányzik még egy néhány cím, ugyanakkor van olyan, aminek nem találok az eredetijét (Tot stau pruncă... Înălțate împărate...)”⁷⁹

Itt újabb problémával és kételyekkel találjuk szembe magunkat. A levél írója a jegyzéket úgy említi, mint az Engelt, míg a kötet Kocziányt tünteti fel gyűjtőként. A zárójeles énekek megtalálhatóak a jegyzékben, most már mondhatjuk, hogy a kettejük jegyzékében. A hiányzó címeket lehet, hogy Kocziány pótolja, és nagyon valószínűnek tartom, hogy azokat a darabokat, amelyeknek nem találta meg az eredetijét, nem tették be a kötetbe. Ez igényes, pontos munkára vall. Hadd hozzam fel példaként, hogy a zárójelében említett két énekről azt írja, hogy ezek példái azon daraboknak, amelyeknek eredetijét még nem lelta fel. A kötetben később megjelenik ezek egyike, az *Înălțate împărate*, tehát ennek később megtalálta az eredetijét. A kéteseket nem tette be a kötetbe, valószínű azért, mert filológiai pontosságra törekedett, az olvasót sem akarta megtéveszteni és nem utolsósorban az esetleges tévedések elkerülése végett is, hiszen nem vetett volna rá(juk) jó fényt, ha későbbi kutatások eredményei rá-

78 CSATA, *i. m.*, 20.

79 Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1972. jan. 5., Sz.-h., E.-h., 22/145. [Kiemelés tőlem: Cs. A.]

világítottak volna tévedésükre, amit esetleg hanyagságként is értelmezhetett volna az utókor.

A kötet első éneke értelemszerűen a címadó ének. A román és magyar fordítások mellett természetesen az énekre vonatkozó jegyzetek is fellelhetőek. A kiadvány lelőhelyet, jelzetet is közöl. Jelen esetben az *Égő lángban forog szívem* igen elterjedt. A *Petrovay-énekeskönyv* mellett más énekeskönyvekben is megjelenik, mint a *Mátray-kódex*ben és a *Komáromi énekeskönyv*ben.⁸⁰ Engel megemlíti továbbá, hogy első kiadását Alexici György tette közzé a *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* című lapban (1912), s a magyar változat már Thaly Kálmán gyűjteményében megjelent *Cantio de amore* cím alatt.⁸¹ Thaly forrásként a *Mátray-kódex*et jelöli meg, s becses költeménynek tartja.⁸²

Petrovay Miklós énekeskönyvét Ferenczi Zoltán ismertette az ItK-ban. A könyv fizikai állapota mellett tartalmi egységeit is ismerteti. Ő a fentebbi éneket *Kentek Róménészk de dragoszte szkriszsz* címmel jelöli, illetve hozzászerzi, hogy ez a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben is előfordul. Ezt Ferenczi Zoltán adta ki 1899-ben Budapesten.⁸³ Az éneket közölte Alexici György is, amint már említettük. Alexici különböző helyekre látogatott, könyvtárakat keresett fel annak érdekében, hogy megjelentesse a legrégebb, latin betűkkel írt román szöveget, amely a *Fragmentul Todorescu* (Todorescu töredék) címet viseli.⁸⁴ A kutatásokat a kolozsvári, marosvásárhelyi, debreceni, csíksomlyói könyvtárakban folytatta, azaz többnyire Erdélyben. Úgy vélem, hogy utazása hasonló Aranka György erdélyi utazásához, aki szintén állomásozott a csíksomlyói ferenceseknél, kiemelte a könyvtár jelentőségét vagy akár a *Kájoni-kódex* fontosságát,⁸⁵ így tette ezt Alexici is. Termékenynek ítélte meg a kutatást, különösen a *Kájoni-kódex* román vonatkozásait emelve ki.⁸⁶

A másik, általa kiemelt könyvtár a kolozsvári református kollégium könyvtára, amely a magyar írások között román töredékeket is őriz. Erre példa a már sokszor emlegetett címadó ének. Alexici mind eredeti helyesírással, mind korának megfelelő átírásban közreadja, mi több, korabeli és korhű kottát is kapcsol hozzá. Az énekeskönyvet részletesen elemzi Ferenczi Zoltán is. Engel jegyzetében olvashatjuk, hogy a fordítás körülményei ismeretlenek.

80 KOCZIÁNY-KÖLLŐ, *i. m.*, 123.

81 THALY, *i. m.*, 46–50.

82 *Uo.*, 50.

83 *Vásárhelyi daloskönyv: XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek*, kiad. FERENCZI Zoltán, Bp., Franklin-Társulat, 1899.

84 Gheorghe ALEXICI, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 13(1912), Partea I–II, 278.

85 FEKETE Magdolna Beáta, *Egy útleírás filológiai tanulságai: Aranka György jelentése erdélyi tudományos utazásáról = Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, 46.

86 ALEXICI, *i. m.*, 278.

nek, de biztosnak tartja, hogy Petrovay Miklós csak másolója a versnek, mivel nem fordított elég figyelmet a szövegre, sem szöveghűség, sem a ritmikai sajátosságok szempontjából.⁸⁷ Azt, hogy máramarosi eredetű volt a fordító, a nyelvjárási szóalakokkal támasztja alá.⁸⁸ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy igencsak elterjedt darabról beszélünk mind szöveg, mind dallam szempontjából. Pávai István *Sóvidéki népzene* című lemezének egy tétele (*Lassú csárdás*) öt régi dallamot tartalmaz, amelyek egyike távoli rokona a *Vietórisz-kódex*ben szereplő *Égő lángban forog szívemnek*, s amelynek egy gyergyói variánsát használta fel Kodály Zoltán is *Marosszéki táncok* című darabjához.⁸⁹ A dallam tehát közszájon forgott Erdély-szerte, a szöveg hasonlóképpen. Véleményem szerint egy erdélyi, magyarul tudó vagy a magyart valamennyire ismerő román verselő éppen úgy fordítója lehetett a versnek, mint egy máramarosi, hiszen az Engel által említett nyelvjárási szavak, mint a *mulătuire*, *socaș*, *tăgădui* vagy a *șohăiesc* ige az erdélyi régióban is használatosak voltak, akárcsak a szövegben megjelenő *bănat* (bánat) főnév, vagy a jegyzetekben is említett *strence* (szerencse), *hír rău* (rágalom) kifejezések is.

A kötet egyetlen makaróni verset tartalmaz, az *Opre Tódor nótája* címűt. Ennek a műnek tanulmányt szentelt Küllős Imola is *A megváltozott hagyomány* című kötetben, *Opre Tódor nótája. A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek és a néphagyomány* címmel. Egyrészt azért esett a választásom erre az (ének) versre, mert egyedüli ilyen a kötetben, másrészt párhuzamba állíthatjuk egy irodalomtörténész és egy folklórkutató meglátásait, elemzési szempontjait.

Küllős Imola részletesen elemzi a nótát. Kimutatja, hogy 150 éven át jelen volt a közköltészetben (1700–1850), és 10 változata ismert. Küllős a latorének kategóriájába sorolja.⁹⁰ Erdélyi eredete a román–magyar kevertnyelvűséggel bizonyítható, illetve azzal, hogy Erdélyből kerültek elő a forrásai, kivéve egyet.⁹¹ Megemlíti azt is, hogy Kocziány és Engel közölte a szöveget az általuk közreadott kötetben, azonban ezt két variánsból vonták össze, éppen ezért ez nem tekinthető forrásértékűnek, mert nem tudni, mit hagytak ki, mit változtatnak a szerkesztők.⁹² Engel felsorolja a jegyzetben azokat az énekeskönyveket, amelyekben előfordul az *Opre Tódor nótája*, ezekhez adja hozzá Küllős Imola

87 KOCZIÁNY–KÖLLŐ, *i. m.*, 123.

88 *Uo.*, 123–124.

89 PÁVAI István, *Sóvidéki népzene*, <http://www.pavai.hu/index.php?page=127>.

90 A szövegcsalád kritikai kiadásában is ide soroltuk: *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi magyar költők tára: XVIII. század, 14), 223. sz.

91 KÜLLŐS Imola, *Opre Tódor nótája: A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek és a néphagyomány = A megváltozott hagyomány*, szerk. HOPP Lajos, KÜLLŐS Imola, VOIGT Vilmos, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988, 239.

92 *Uo.*

az *Álmosdi énekeskönyvet*; a legrégebbi forrás a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található *Bocskor-kódex*. Küllős Imola közli az összes általa ismert variánst. Néhány információ közös a tanulmány és a kötet között, noha Küllős nem mindenben ért egyet Engel Károllyal. Határozottan elutasítja azt az állítást, miszerint a nóta társadalmi–történelmi kordokumentumnak tekinthető, amely arról a nyomorról ad hírt, amely a „néptömegeket a kuruc mozgalomhoz való csatlakozásra készítette”.⁹³

Ennek kapcsán Küllős Imola állításával értek egyet, ugyanis az énekben egyetlen utalás sem történik arra, hogy a nyomor készítette volna ezeket az embereket a tolvajságra, sőt inkább egy önként vállalt életformáról van szó, annak minden veszélyével és bizonytalanságával. Nem tűnik ki az elkeseredettség sem, inkább a merészség és büszkeség: „Peste straje, în poiata, desleagă tu iapa / Abból elég pénzünk léssen holnapig a borra.”⁹⁴ Vagy: „Együnk, igyunk, vígan lakjunk, este bani în pungă.”⁹⁵

Az is lehetséges, hogy Engel a XVIII. század közepére datált verset a kuruc mozgalomhoz csatlakozó bujdosók megnyilatkozásaként értelmezte, hiszen abban a korban a bujdosó életforma valóban tekinthető volt társadalmi jelenségnek. Bizonyára ezt az általános, korszakot jellemző állapotot figyelembe véve kezelte kordokumentumként a verset, azonban szöveg szintjén nem történik utalás arra a nyomorra, amely kuruc zászló alá szólította volna az érintetteket.⁹⁶

Összegzésképpen: Küllős Imola tanulmánya részletesebb elemzést ad. Az *Égő lángban forog szívem* szerzőpárosa ezt nem tehette meg, egyrészt a szerződésben foglalt korlátozott ívszám miatt, másrészt, mert a két anyag megjelenése között 16 év telt el, ezalatt egyre többen közölték a tárgykörbe tartozó kutatási eredményeiket, és nem utolsósorban Küllős Imolának nagyobb tere nyílt az énekvariánsok áttanulmányozására, mint a két erdélyi kutatónak. A tanulmány és a kötetben megjelenő jegyzet különböző céllal született, a szövegeket a kutatók különböző tudományágak elemzési módszereivel vizsgálták. Küllős tanulmánya folklorisztikai szempontból közelít, Engel jegyzete viszont művelődéstörténeti kapcsokat keres, hiszen ne feledjük: neki olyan adatokat kellett szolgáltatónia, amelyek mind a magyar, mind a román irodalomtörténet szempontjából érdekesek, anélkül, hogy az énekben előforduló etnikumok bármelyikét negatív fényben tüntetné fel.

Az antológia a XX. század második felében megélenkülő komparatív kutatások tanújaként is felfogható. Alexandru Dima fogalmazza meg *Istoria și*

93 KOCZIÁNY–KÖLLŐ megjegyzését idézi *uo.*, Küllős, *i. m.*, 250.

94 KOCZIÁNY–KÖLLŐ, *i. m.*, 112.

95 *Uo.*, 113.

96 *Uo.*, 148.

*teoria comparatizmului în România*⁹⁷ című kötetében, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások nemcsak a világviszonylatban megélenkülő komparatiztika hatásaként tekinthetők, hanem a kommunista párt ideológiájának hatása is érzékelhető, miszerint nagyon fontos a szocialista országok közötti anyagi és szellemi kapcsolatok létesítése.⁹⁸ Berki Tímea *56 interjú az 1970-es évekből. Kapcsolattörténeti dilemmák* című tanulmánya Bányai Éva interjúi alapján rámutat arra, hogy a nemzetiségi irodalomnak csak a többségi román irodalommal „lehetett” kapcsolata, ugyanakkor a kisebbségi irodalmak vízszintes kapcsolatai tiltva voltak.⁹⁹ A korlátozott lehetőségek között Engel Károly igyekezett egy olyan kiadványt adni az olvasó kezébe, amely amellett, hogy a magyar irodalomnak a román irodalomhoz való viszonyát domborítja ki, a magyar irodalomtörténet számára is érdekes és fontos információkat közöl.

97 AL. DIMA, *Literatura comparată în Republica Socialistă România = Istoria și teoria comparatizmului în România*, ed. BUCUR Marin, București, Editura Academiei R. S. R., 1972, 289–295.

98 *Uo.*, 291.

99 BERKI Tímea, *56 interjú az 1970-es évekből: Kapcsolattörténeti dilemmák = Certamen III*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 122–123. Vö. BÁNYAI Éva, *Sikertörténet kudarccokkal (Bukaresti életutak): Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*, Kolozsvár, Komp–Press, 2006.